

Mladen BOŠNJAK*

Psihički poremećaj i moralna odgovornost – prikaz slučaja¹

Mental Disorder and Moral Responsibility – A Case Study

Sažetak: U ovom se radu razmatra odnos između psihičkoga poremećaja i moralne odgovornosti. Problem se sastoji u pitanju koje uvjete neka osoba mora zadovoljiti kako bismo je mogli smatrati moralno odgovornom za njezino ponašanje i kako možemo pouzdano utvrditi u kojoj mjeri psihički poremećaj utječe na sposobnosti koje su relevantne za moralnu odgovornost. U radu se tvrdi da međusobnim povezivanjem teorije psihičkoga poremećaja Georgea Grahama i teorije moralne odgovornosti Johna Martina Fischera i Marka Ravizze dobivamo adekvatan teorijski okvir za razmatranje moralne odgovornosti osoba s psihičkim poremećajima. U prilog toj tezi spomenute se teorije primjenjuju na konkretan slučaj osobe s dijagnozom shizofrenije koja je optužena za provalu i nanošenje teških tjelesnih ozljeda.

Ključne riječi: psihički poremećaj; racionalnost; moralna odgovornost; osjetljivost na razloge; shizofrenija; osnovne psihološke sposobnosti.

Summary: The paper examines the relationship between mental disorder and moral responsibility. The issue is what conditions a person must meet to be considered morally responsible for their behavior, and how we can reliably determine the extent to which a mental disorder affects the abilities relevant to moral responsibility. The paper argues that by linking the theory of mental disorder by George Graham and the theory of moral responsibility by John Martin Fischer and Mark Ravizza, we get an adequate theoretical framework for considering the moral responsibility of people with mental disorders. In support of this thesis, the theories above are applied to the specific case of a person diagnosed with schizophrenia who is accused of burglary and grievous bodily harm.

Keywords: mental disorder; rationality; moral responsibility; reasons-responsiveness; schizophrenia; basic psychological capacities.

* Mladen Bošnjak, mag. educ. phil. et hist., mag. phil., Filozofski fakultet, Sveučilište u Rijeci, Sveučilišna avenija 4, 51 000 Rijeka, Hrvatska ■ Mladen Bošnjak, MA in Philosophy, MA in History, Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Rijeka, Sveučilišna avenija 4, 51000 Rijeka, Croatia ✉ mladen.bosnjak1@ffri.uniri.hr

¹ Autor zahvaljuje Tomislavu Janoviću, Marku Jurjaku, Luci Malatestiju, Andreju Tomiću i Duji Kovačeviću na čitanju i komentiranju prethodnih inačica rada, kao i svim sudionicima Godišnje konferencije Udruge za promicanje filozofije *Nove teme u filozofiji* 2018. godine na kojoj je predstavljena ranija

Uvod

Kada čitamo u crnoj kronici o tragičnim slučajevima nasilja i okrutnih ubojstava, često se mogu čuti komentari poput ovoga: »Lud je, jadan čovjek, nije znao što radi.« Obično se pretpostavlja da tako okrutna zlodjela može počiniti samo osoba s psihičkim poremećajem. No je li doista tako da osoba s psihičkim poremećajem ne može biti odgovorna za počinjeno zlodjelo?

Tema međusobnoga odnosa psihičkoga poremećaja i moralne odgovornosti iznimno je važna, zato što moralnu odgovornost osoba s psihičkim poremećajima procjenjujemo drukčije nego moralnu odgovornost psihički zdravih ljudi. Postojeća literatura sugerira da je procjena moralne odgovornosti u slučajevima psihičkih poremećaja mnogo složenija od ostalih slučajeva zato što je teško procijeniti u kojoj mjeri i na koji način određeni psihički poremećaj utječe na sposobnost moralnoga rasuđivanja.² Istraživanje prirode psihičkih poremećaja može pridonijeti ne samo boljemu razumijevanju te problematike nego i smanjenju predrasuda i stigmatizacije osoba s psihičkim poremećajima u društvu.³ Boljim razumijevanjem odnosa između psihičkih poremećaja i moralne odgovornosti može se pridonijeti i kvalitetnijim zakonskim rješenjima u pogledu liječenja psihičkih poremećaja i kaznene odgovornosti osoba s psihičkim poremećajima, što bi bilo u interesu ne samo tih osoba već i čitavoga društva.

Cilj je rada dati odgovor na pitanje kako pristupiti problemu procjenjivanja moralne odgovornosti osoba s psihičkim poremećajima. Mnogi se autori slažu da moralna odgovornost podrazumijeva osjetljivost na razloge (engl. *reason-responsiveness*).⁴ Stoga će se ovaj rad oslanjati na teoriju osjetljivosti na razloge Johna Martina Fischera i Marka Ravizze koji nude jednu od najutjecajnijih teorija te vrste.⁵ Nadalje, u filozofiji psihijatrije utjecajnu teoriju psihičkoga poremećaja nudi George Graham, koja psihički poremećaj također definira u terminima oštećenja osjetljivosti na razloge, odnosno kao oštećenje osnovnih psiholoških sposobnosti.⁶

inačica rada. Ovaj rad sufinancirala je Hrvatska zaklada za znanost natječajem *Projekt razvoja karijera mladih istraživača – izobrazba novih doktora znanosti* (DOK-02-2021) i projektom *Teorijska istraživanja na razmeđu filozofije psihologije i društvenih praksi* (IP-2022-10-1788). Više o projektu na poveznici: <https://sway.cloud.microsoft/xtU0m67lBRR0LAij?ref=Link>.

² Vidi J. GLOVER, *Responsibility*. London, 1970.; C. ELLIOTT, *The Rules of Insanity Moral Responsibility and the Mentally Ill Offender*, New York, 1996.; J. C. WAKEFIELD, Mental disorder and moral responsibility: Disorders of personhood as harmful dysfunctions, with special reference to alcoholism, u: *Philosophy, Psychiatry, & Psychology* 16(2009.)1, 91–99.; M. KING, J. MAY, Moral Responsibility and Mental Illness: a Call for Nuance, u: *Neuroethics* 11(2018.)1, 11–22.

³ Vidi L. BORTOLOTTI, M. R. BROOME, M. MAMELI, Delusions and Responsibility for Action: Insights from the Breivik Case, u: *Neuroethics* 7(2014.)3, 377–382.

⁴ Vidi D. O BRIEN, D. K. Nelkin, Fairness and the architecture of responsibility, u: D. SHOEMAKER (ur.), *Oxford Studies in Agency and Responsibility*, Oxford, 2013., 284–313.; M. MCKENNA, Reasons-responsiveness, agents, and mechanisms, u: D. SHOEMAKER (ur.), *Oxford Studies in Agency and Responsibility*. Oxford, 2013., 151–183.; C. SARTORIO, *Causation and Free Will*, New York, 2016.

⁵ J. M. FISCHER, M. RAVIZZA, *Responsibility and Control: A Theory of Moral Responsibility*, Cambridge, 1998.

⁶ G. GRAHAM, *The Disordered Mind: An Introduction to Philosophy of Mind and Mental Illness*, New York, 2010.

U filozofskoj je literaturi malo radova u kojima se primjenjuje teorija osjetljivosti na razloge u slučajevima procjene moralne odgovornosti osoba s psihičkim poremećajima. Postojeći radovi većinom su usredotočeni na pitanje može li se teorija koju nude Fischer i Ravizza primijeniti na skupinu pojedinaca koji imaju određeni poremećaj, kao što je primjerice autizam, i jesu li pojedinci koji imaju određeni poremećaj općenito osjetljivi na razloge.⁷ Međutim u postojećoj literaturi nema radova u kojima se teorija moralne odgovornosti koju nude Fischer i Ravizza i teorija psihičkoga poremećaja koju nudi Graham međusobno povezuju radi procjene moralne odgovornosti osoba s psihičkim poremećajima. U tom pogledu, novi je doprinos ovoga rada na konkretnom primjeru argumentirati u prilog tezi da teorija moralne odgovornosti Johna Martina Fischera i Marka Ravizze i teorija psihičkoga poremećaja Georgea Grahama predstavljaju odgovarajući okvir za procjenu moralne odgovornosti osoba s psihičkim poremećajima.

Rad je podijeljen na sljedeći način. U prvom će dijelu biti iznesen slučaj osobe s psihičkim poremećajem koja je optužena za kazneno djelo kako bi se na konkretnom primjeru ilustrirao glavni problem rada, a to je pitanje kako bismo trebali razmišljati o moralnoj odgovornosti osoba s psihičkim poremećajima. U drugom će dijelu biti iznesena teorija psihičkoga poremećaja Georgea Grahama te će u trećem dijelu biti primijenjena na prethodni slučaj kako bi se ilustrirali važni aspekti što neko stanje čini psihičkim poremećajem. U četvrtom će dijelu rada biti iznesena teorija moralne odgovornosti koju zastupaju John Martin Fischer i Mark Ravizza. U petom će dijelu navedena teorija biti primijenjena na slučaj iznesen u prvom dijelu rada. Na taj način bit će dokazana teza da Grahamova teorija psihičkoga poremećaja i teorija moralne odgovornosti Fischera i Ravizze predstavljaju adekvatan okvir za procjenu moralne odgovornosti osoba s psihičkim poremećajima.

1. Psihički poremećaj i odgovornost za vlastito ponašanje – studija slučaja

Kao studija slučaja bit će preuzet stvaran slučaj koji daju Matthew Broome, Lisa Bortolotti i Matteo Mameli u svom radu.⁸ Dvadesetjednogodišnji mladić po imenu Bill optužen je za provalu i namjerno nanošenje teških tjelesnih ozljeda. Dva mjeseca prije tih događaja zatražio je pomoć zbog psihičkih problema, dobrovoljno je hospitaliziran te mu je dijagnosticirana shizofrenija, koja je vjerojatno već postojala dvije do tri godine prije toga. Prije nego što je hospitaliziran, zvao je policiju, tvrdeći da mu se obraćaju ljudi koje ne može vidjeti, uključujući njegova bivšega prijatelja

⁷ Vidi N. STOUT, Reasons-Responsiveness and Moral Responsibility: The Case of Autism, u: *The Journal of Ethics* 20(2016.)4, 401–418.; K. A. RICHMAN, Autism and Moral Responsibility: Executive Function, Reasons Responsiveness, and Reasons Blockage, u: *Neuroethics* 11(2018.)1, 23–33.

⁸ M. BROOME, L. BORTOLOTTI, M. MAMELI, Moral Responsibility and Mental Illness: A Case Study, u: *Cambridge Quarterly of Healthcare Ethics* 19(2010.)2, 179–187.

Jamesa, te da takvo stanje traje već nekoliko godina. Također je tvrdio da susjed u stanu iznad njegova stvara buku i da ima osjećaj da njegove misli nisu njegove. Neposredni povod za zvanje policije bio je taj što mu se činilo da je neranjiv i da razmišlja o skoku s balkona svoga stana na sedamnaestom katu. Također je osjećao da će ga netko ozlijediti i, prema vlastitim riječima, činilo mu se da materijal njegovih traperica postaje »tekući«.⁹

U trenutku hospitalizacije tvrdio je da radio emitira program o njegovu životu i da je tijekom uskrasnih blagdana mogao razgovarati s uskrsnim zecom. U travnju je primljen u bolnicu gdje je zadržan šest tjedana, a prihvatio je liječenje i antipsihotike. Dobro se oporavljao i pušten je nakon što je konstatirano da više ne pati od halucinacija i priviđanja. Potom je brigu o njemu preuzeo psihijatar i medicinska sestra kojima se redovito javljao, ali nije bio voljan uključiti se u bilo kakvu rehabilitacijsku zajednicu. Nekoliko tjedana nakon što je pušten, liječnički tim postao je zabrinut da bi se bolest mogla vratiti. Bill je provodio mnogo vremena konzumirajući kanabis i igrajući igrice na igračkoj konzoli, ali se dalje viđao s liječničkim timom, negirajući pritom bilo kakve psihotične simptome, priznajući ipak da se osjeća »loše«.¹⁰ Tijekom daljnjega ispitivanja rekao je kako je njegov susjed stvarao buku zbog koje noću nije mogao spavati, ali da se to smirilo nakon što je razgovarao sa susjedom. Tjedan dana poslije optužen je za provalu i namjerno nanošenje teških tjelesnih ozljeda.

Dva mjeseca nakon toga događaja Bill je u razgovoru s psihijatrom priznao da je govorio svomu liječničkomu timu kako uzima lijekove iako ih je prestao uzimati tjedan ili dva nakon što je pušten, zbog toga što mu nisu odgovarali. Otprilike istodobno ponovo je počeo čuti buku iz stana iznad njegova. Također je izjavio da je čuo neki glas kako govori: »Ti, gade!«¹¹ Jednoga je dana vidio otvorena vrata stana iz kojega je mislio da dolazi buka. Ušao je unutra i odnio snop ključeva, sjekiru i čekić. Prema vlastitim riječima, potonja dva predmeta uzeo je jer »nije želio da budu upotrijebljena protiv njega«, a ključeve je uzeo »za slučaj da bude trebao ponovno ući u stan«.¹² Taj događaj nije bio planiran, a dogodio se nekoliko dana prije drugoga. Čini se da su se u međuvremenu njegova ljutnja, frustracija i nesanica postupno povećavali, a počeo je vikati tijekom noći. Prema vlastitom priznanju, jedne večeri obukao se i otišao u stan iznad svojega s namjerom da »samo zastraši stanara«, ali je procijenio da će možda ući u svađu s njim, ako ne i u fizički obračun.¹³ Na eksplicitno pitanje odgovorio je kako je razmatrao mogućnost da će njegove radnje dovesti do velike štete i njemu samomu, a ne samo drugomu stanaru, ali da je unatoč tomu odlučio postupiti kako je postupio. Također je priznao da je po ulasku u gornji stan brzo planuo i postao agresivniji nego što je planirao. Ozlijedio je stanara, nanijevši mu površinske rane i frakturu kosti lica.

⁹ Isto, 180.

¹⁰ Isto, 181.

¹¹ Isto.

¹² Isto.

¹³ Isto.

U trenutku ispitivanja bilo je evidentno da je Bill sposoban izjasniti se o krivnji. Razumio je optužnicu, bio je sposoban pratiti dokaze, dogovarati strategiju obrane s odvjetnicima i pratiti suđenje. Prema onomu čega se mogao sjetiti, reklo bi se da je u vrijeme počinjenja djela bio sposoban formirati konkretne namjere; zasigurno je bio svjestan štete i nasilja koje je mogao prouzročiti. Rekao je kako je iznenađen eskalacijom događaja i vlastitim gubitkom mirnoće. Isto tako izjavio je da je svjestan pogrešnosti i nezakonitosti svoga djelovanja. Prema mišljenju liječničkoga tima, u trenutku počinjenja kaznenoga djela Billova se bolest vratila, lijekovi mu nisu odgovarali i slabo je komunicirao s liječnicima. Bill je također ustvrdio da su mu se vratila slušna iskustva buke od ranije, ali je negirao halucinogenu prirodu istih, kao i povezanost između bolesti i počinjenoga kaznenoga djela. Osuđen je na dvije godine uvjetne kazne zatvora.

Slučajevi poput toga otvaraju općenito pitanje kako razmišljati o moralnoj odgovornosti osoba s psihičkim poremećajima. Iako je Bill osuđen na dvije godine uvjetne kazne zatvora, pitanje njegove moralne odgovornosti time nije odgovoreno i vrijedno je razmatranja. Ostavljajući po strani raspravu o odgovornosti osoba s psihičkim poremećajima i općenito gledajući, moralna i kaznena odgovornost ne podudaraju se. Neki postupak može biti zakonski dopušten, a istodobno ga možemo smatrati moralno neprihvatljivim, poput primjerice pobačaja. Jednako tako neki postupak može biti moralno prihvatljiv, a istodobno zakonski zabranjen, kao što je primjerice spašavanje i skrivanje Židova u nacističkoj Njemačkoj.

U nastavku rada bit će pružen teorijski okvir za razmišljanje o pitanju moralne odgovornosti osoba s psihičkim poremećajima koje se može razdijeliti na dva potpitanja. Prvo se potpitanje tiče uvjeta koje osoba mora zadovoljiti da bi je se moglo smatrati moralno odgovornom za njezine postupke. Drugo potpitanje tiče se definicije pojma psihičkoga poremećaja, odnosno pod kojim se uvjetima može reći da neko stanje predstavlja psihički poremećaj. Idući dio bavit će se potonjim pitanjem te će biti izložena teorija psihičkoga poremećaja Georgea Grahama.

2. Psihički poremećaj, racionalnost i osjetljivost na razloge

Graham definira psihički poremećaj pomoću normi racionalnosti koje su ovisne o kontekstu u kojem se primjenjuju. Drugim riječima, Graham smatra da je psihički poremećaj oštećenje sposobnosti da budemo osjetljivi na razloge.¹⁴ Riječ je o tome da razlozi motiviraju ljude na određeno djelovanje. No osobe čija je osjetljivost na razloge oštećena imaju smanjenu sposobnost reagiranja na racionalne razloge za (ne)djelovanje.¹⁵ Primjerice osoba koja pati od teškoga oblika depresije ne će cijeli dan ustati iz kreveta, bez obzira na to što, recimo, odlazak na posao ili briga za vlastito dijete predstavljaju dobre razloge da ustane iz kreveta.

¹⁴ G. GRAHAM, *The Disordered Mind: An Introduction to Philosophy of Mind and Mental Illness*, 7.

¹⁵ Isto, 124.

Konkretnije, Graham definira psihički poremećaj kao oštećenje osnovnih psiholoških sposobnosti.¹⁶ U osnovne psihološke sposobnosti ulaze one sposobnosti bez kojih je nemoguće imati pristojan ili zadovoljavajući život. Ovdje nije riječ o logičkim, gramatičkim ili drugim pogreškama u djelovanju i zaključivanju kakve ljudi ponekad ili čak često čine. Stupanj takvih oštećenja varira, pa tako teško depresivna osoba može ustati iz kreveta i pobjeći iz kuće koja gori u plamenu jer to doživljava kao dovoljno jak razlog za djelovanje. Prema Grahamu, osim svjesnoga iskustva postoji još sedam fundamentalnih psiholoških sposobnosti:

1. **Prostorna/tjelesna svijest o vlastitoj lokaciji.** Moramo biti svjesni vlastitoga položaja u prostoru i položaja ostalih entiteta u prostoru kako bismo se mogli kretati, održavati ravnotežu i poduzimati druge radnje. Primjerice svjestan sam toga da se nalazim za radnim stolom u sobi i da je ispred mene zaslon računala.
2. **Svijest o položaju u vremenu.** Moramo znati svoj sadašnji položaj u vremenu i pojmiti sebe kao individuu koja traje tijekom vremena i može utjecati na budućnost. Pišem ovaj rad već neko vrijeme, a pisat ću ga i u budućnosti i nadam se da ću ga uskoro završiti.
3. **Poimanje sebe i svijeta.** Moramo biti svjesni sebe i svijeta oko sebe kako bismo mogli funkcionirati u njemu. Naravno da ponekad griješimo u procjeni ili znanju činjenica o svijetu, ali moramo razumjeti svijet oko sebe u dovoljnoj mjeri da bismo mogli funkcionirati, npr. moramo znati komu možemo vjerovati, a komu ne ili da je opasno stavljati prste u utičnicu i slično.
4. **Komunikacija.** Da bismo se mogli međusobno sporazumijevati, moramo se služiti nekom vrstom jezika, kao i imati sposobnost slušanja i govorenja.
5. **Briga, privrženost i emocionalna uključenost.** Ljudi se uobičajeno brinu za stvari i ljude koje smatraju važnima u životu i kao posljedica toga osjećaju se loše ako su stvari ili ljudi do kojih im je stalo na neki način ugroženi ili se osjećaju sretno ako nisu. Primjerice meni je stalo do sreće mojih prijatelja, obitelji i do ovoga rada koji upravo pišem.
6. **Odgovornost za sebe.** Ljudi su uobičajeno sposobni brinuti se za sebe, odnosno upravljati svojim ponašanjem. Konkretnije rečeno, sposobni su oblikovati namjere, vrjednovati vlastita mentalna stanja kao dobra ili loša, kontrolirati svoje impulse, donositi praktične i promišljene odluke. Osobe koje se ponašaju bezglavo često se dovode u veliku opasnost.
7. **Prepoznavanje prilika.** Zamislite da ste genijalan maturant koji je položio maturu s izvrsnim ocjenama i morate odlučiti o tome koji ćete fakultet upisati. Svjesni ste mnoštva različitih mogućnosti koje vam se nude i bilo koja odluka na neki će način usmjeriti vaš život. Drugim riječima, razvijanje sposobnosti donošenja odluka i prepoznavanje alternativnih mogućnosti djelovanja vrlo je važno.¹⁷

¹⁶ Isto, 131–132.

¹⁷ Isto, 147–149.

Graham napominje da nisu sve navedene sposobnosti oštećene u svim primjerima psihičkoga poremećaja.¹⁸ Drugo, oštećenje bilo koje od navedenih sposobnosti ne znači da osoba ne može živjeti pristojnim životom, jer se neka oštećenja mogu uspješno liječiti, a neka su takva da ne dovode do radikalno loših posljedica. Treće, Graham uočava da jedna psihološka sposobnost može biti (istodobno) oštećena na više načina i u različitim stupnjevima, a oštećenje jedne sposobnosti može dovesti i do oštećenja druge.¹⁹ Na primjer osoba koja ima smanjenu svijest o svom položaju u vremenu i prostoru može kao posljedica toga postati toliko depresivna da se ne može brinuti za sebe. Konačno, Graham priznaje da je navedeni popis psiholoških sposobnosti neprecizan, fleksibilan i neodređen.²⁰ Osim toga psihički su poremećaji takvi da imaju čitav niz složenih uzroka i simptoma i ne mogu se empirijski definirati u terminima nužnih i dovoljnih uvjeta.

Važno je uočiti da Graham tvrdi da je racionalnost u osoba s psihičkim poremećajem djelomično očuvana, odnosno da je u svakom psihičkom poremećaju prisutna kombinacija racionalnoga i iracionalnoga ponašanja, zbog čega se ponašanje osoba s psihičkim poremećajem može objasniti terminom »okrnjena logika«.²¹ Da bi to objasnio, Graham se koristi primjerom osobe, nazvane Arthur, koja pati od agorafobije. Arthurov se strah pojavljuje pri susretu s gomilom nepoznatih ljudi na javnim mjestima. Možemo pretpostaviti da Arthurov hipotalamus ne funkcionira optimalno. Hipotalamus je žlijezda u mozgu koja, među ostalim, regulira djelovanje autonomnoga živčanoga sustava u pogledu emocionalnih reakcija povezanih sa strahom i anksioznošću. Pretpostavimo da, na temelju prethodnih iskustava, Arthur tumači reakcije svoga autonomnoga živčanoga sustava kao znakove srčanoga udara i tako sebi objašnjava zašto izbjegava javna mjesta. Iz njegove je perspektive razumljivo da izbjegava takva mjesta jer ih poistovjećuje s nekom vrstom opasnosti. U tom smislu, njegovo ponašanje nije sasvim nerazumno; nego je riječ o »okrnjenoj logici« koja upozorava na postojanje psihičkoga poremećaja. Nadalje, Arthurova anksioznost nije u skladu s njegovim interesima, pa je stoga za njega štetna, ali on si ne može pomoći. Svrha je toga primjera pokazati da iako je neko ponašanje racionalno iz perspektive osobe, to ne znači da to ponašanje nije simptom psihičkoga poremećaja. Upravo zbog toga što ponašanje osoba s psihičkim poremećajima može biti logično iz perspektive samih tih osoba, Graham njihovo ponašanje opisuje terminom »okrnjena logika«.

Nakon što smo prethodno opisali problem koji se tiče procjene moralne odgovornosti osoba s psihičkim poremećajem, ključno pitanje koje se postavlja jest u kojoj je mjeri njihovo ponašanje racionalno te kako ga procijeniti. Može li »okrnjena logika« opravdati moralno neprihvatljivo ponašanje? Odgovorit ćemo na prethodno pitanje primjenjujući Grahamovu teoriju psihičkoga poremećaja i teoriju moralne odgovornosti Johna Martina Fischera i Marka Ravizze na Billov slučaj.

¹⁸ Isto, 150.

¹⁹ Isto, 151.

²⁰ Isto.

²¹ Isto, 129.

3. Utvrđivanje psihičkoga poremećaja u konkretnom slučaju

U ovom će dijelu biti razmotreno pitanje ima li Bill psihički poremećaj i koje su osnovne psihološke sposobnosti oštećene u njegovu slučaju. Prisjetimo se za početak popisa osnovnih psiholoških sposobnosti Georgea Grahama. Prema iznesenom, može se zaključiti da su u Billovu slučaju bile oštećene tri sposobnosti: poimanje sebe i svijeta, odgovornost za sebe i prepoznavanje prilika. Bill je u jednom trenutku imao osjećaj da je neranjiv i razmišljao je o skakanju sa sedamnaestoga kata, što pokazuje oštećenje sposobnosti poimanja sebe i svijeta te sposobnosti odgovornosti za sebe. Napad na susjeda može biti pokazatelj oštećenja svih triju navedenih sposobnosti. Mogli bismo argumentirati da se Bill bojao susjeda jer je, potaknut halucinacijama, vjerojatno smatrao da mu od njega prijeti opasnost. Ovdje je riječ o oštećenju sposobnosti poimanja svijeta. Možda se Billu zbog toga činilo da je napad na susjeda za njega jedina racionalna opcija. Ako je doista u to vjerovao, onda je to pokazatelj oštećenja sposobnosti prepoznavanja prilika jer Bill nije bio sposoban shvatiti da su mu, osim napada na susjeda, na raspolaganju druge mogućnosti djelovanja. Naime čak i da je istina da je susjed stvarao buku i da se moglo zaključiti da mu od njega prijeti neka stvarna opasnost, napad na njega sasvim sigurno nije način na koji se uobičajeno rješavaju razmirice sa susjedima. Naposljetku, napad na susjeda također je pokazatelj oštećenja sposobnosti odgovornosti za sebe. Bill u navedenoj situaciji nije mogao kontrolirati svoje ponašanje, djelovao je impulzivno, čime je, osim susjeda, ugrozio i samoga sebe. Još jedan mogući pokazatelj oštećenja potonje sposobnosti jest konzumacija kanabisa i prestanak uzimanja lijekova samo dva tjedna nakon otpusta, što je sasvim sigurno pridonijelo povratku bolesti, a čega Bill nije bio svjestan. Jednako tako Bill nije uviđao da je, nakon što je shvatio da mu lijekovi ne pomažu, trebao to reći svomu liječničkomu timu, umjesto da (lažno) izjavljuje da ih uzima.

Naravno, nijedna od tih sposobnosti nije bila toliko oštećena da bi se mogla proglasiti potpuno disfunkcionalnom, nego je svaka bila djelomično funkcionalna. Bill je, ipak, djelomično bio svjestan toga da njegovo djelovanje može ugroziti i njega samoga i susjeda, ali nažalost, ne i u mjeri dovoljnoj da uvidi sve moguće posljedice toga djelovanja te da od njega odustane. Isto tako može se reći da je Bill imao neki osjećaj odgovornosti za sebe zato što je pri prvom ulasku u susjedov stan uklonio čekić, sjekiru i ključeve iz njega jer je smatrao da bi ga netko mogao povrijediti tim predmetima. Ovdje je riječ o okrnjenoj logici jer, kao što je rečeno, Bill nije imao razloga za strah i osjećaj ugroženosti. To je važno napomenuti zato što je pri procjeni moralne odgovornosti presudno sagledati situaciju iz perspektive osobe s psihičkim poremećajem i pokušati shvatiti kako *ona* razmišlja o sebi i svijetu oko sebe. Dakle Billovi su postupci razumljivi i racionalni iz njegove perspektive, ali ipak predstavljaju simptom psihičkoga poremećaja zbog čega je riječ o »okrnjenoj logici«.

Međutim navedene činjenice još nam ništa ne govore o Billovoj moralnoj odgovornosti. Humeov zakon kaže nam da iz deskriptivnih premisa ne možemo izvoditi

normativne zaključke, zbog čega ćemo u nastavku rada izložiti teoriju moralne odgovornosti koja nudi uvjete koje neka osoba treba zadovoljiti kako bismo je mogli smatrati moralno odgovornom za njezino ponašanje.²²

4. Moralna odgovornost i osjetljivost na razloge

John Martin Fischer i Mark Ravizza razvili su teoriju prema kojoj se moralna odgovornost sastoji u sposobnosti posjedovanja kontrole nad vlastitim ponašanjem. Obično se smatra da moralna odgovornost podrazumijeva sposobnost kontrole ponašanja. Međutim u filozofskoj literaturi postoji debata o tome podrazumijeva li relevantan pojam kontrole mogućnost da se učini drukčije, odnosno podrazumijeva li relevantan pojam kontrole tzv. princip alternativnih mogućnosti. Vrsta kontrole koja ne podrazumijeva princip alternativnih mogućnosti naziva se usmjeravačka kontrola (engl. *guidance control*). Vrsta kontrole koja ga podrazumijeva naziva se regulativna kontrola (engl. *regulative control*). U nastavku ćemo objasniti razliku između regulativne i usmjeravačke kontrole koristeći se primjerima koje je naveo Harry Frankfurt.²³ Pokazat ćemo da je za moralnu odgovornost važno usredotočiti se na pojam usmjeravačke kontrole.

Zamislimo da Jones želi ubiti predsjednika i da Black želi biti sasvim siguran da će Jones doista i ubiti predsjednika, pa Jonesu bez njegova znanja ugradi čip u mozak koji registrira njegove odluke. U slučaju da Jones ostane pri svojoj namjeri čip se ne aktivira. No u slučaju da se predomisli, čip se aktivira i u Jonesu ponovno stvori namjeru ubiti predsjednika. Iako je u svakom slučaju Jones taj koji je isplanirao i izvršio atentat na predsjednika, svejedno postoji značajna razlika između tih dvaju slučajeva. U prvom je slučaju atentat na predsjednika rezultat Jonesove slobodne odluke, a u drugome je slučaju atentat posljedica intervencije čipa koji je Black ugradio u Jonesov mozak, odnosno posljedica Blackove namjere. U obama slučajevima Jones nije mogao učiniti drukčije, odnosno nije imao regulativnu kontrolu. Međutim u prvom slučaju ipak je imao usmjeravačku kontrolu jer je izvršio atentat svojom voljom. Frankfurt tim primjerom pokazuje da je regulativna kontrola, odnosno mogućnost da se učini drukčije irelevantna za moralnu odgovornost. Umjesto toga relevantno je pitanje je li osoba htjela učiniti to što je učinila, odnosno za moralnu je odgovornost relevantna usmjeravačka kontrola.²⁴ Prednost teorije koju nude Fischer i Ravizza jest upravo u tome što prepoznaje da je usmjeravačka kontrola presudna za moralnu odgovornost, odnosno prepoznaje da ljudi mogu biti moralno odgovorni neovisno o tome je li kauzalni determinizam istinit ili nije. Nasuprot tomu, teorije koje temelje moralnu odgovornost na mogućnosti regulativne kontrole

²² D. HUME, *A Treatise of Human Nature*, G. Sayre-McCord (prir.), Cambridge/Indianapolis. 2006., 77.

²³ H. FRANKFURT, Alternate possibilities and moral responsibility, u: *The Journal of Philosophy* 66(1969.)23, 829–839.

²⁴ Usp. B. BERČIĆ, *Filozofija*, I, Zagreb, 2012., 209.

problematične su ako se u budućnosti znanstveno dokaže da je kauzalni determinizam istinit zato što potencijalna istinitost kauzalnoga determinizma eliminira mogućnost regulativne kontrole, odnosno mogućnost da se ikada učini drukčije, a samim time i mogućnost moralne odgovornosti kao takve.

Prema Fischeru i Ravizzi, postoje dva uvjeta za moralnu odgovornost: (1) mehanizam koji dovodi do ponašanja neke osobe mora biti mehanizam upravo te osobe i (2) taj mehanizam mora biti osjetljiv na razloge.²⁵ U prilog tezi da se moralna odgovornost temelji na sposobnosti biti osjetljiv na razloge, osim prethodno navedenoga razloga, postoje još najmanje dva razloga. Prvo, ta je ideja vrlo intuitivna zato što je ljudsko djelovanje motivirano, odnosno utemeljeno na odgovarajućim razlozima. Primjerice da je pljačkaš banke znao da će biti uhvaćen, nikada ne bi opljačkao banku. Drugim riječima, posjedovanje određenih informacija, odnosno razloga utječe na ljudsko ponašanje u konkretnoj situaciji. Drugo, autori koji se oslanjaju na osjetljivost na razloge oslanjaju se na pojam mehanizma kao procesa koji je doveo do određene radnje, a pojam mehanizma sastavni je dio suvremene znanosti, pa tako i medicine, odnosno psihijatrije. Spomenuto podudaranje terminološkoga okvira važno je zato što omogućuje primjenu znanstvenih spoznaja u kontekstu te teorije kako bismo procijenili nečiju moralnu odgovornost. U idućim dvama dijelovima razradit ćemo dva prethodno navedena uvjeta moralne odgovornosti.

4. 1. Preuzimanje odgovornosti

Mehanizam koji dovodi do ponašanja neke osobe njezin je vlastiti mehanizam pod uvjetom da osoba preuzima odgovornost za radnje koje potječu od navedenoga mehanizma. Preuzimanje odgovornosti uključuje tri stvari. Prvo, osoba mora moći pojmiti sebe kao moralan subjekt.²⁶ Drugim riječima, osoba koja je moralni djelatnik svjesna je toga da svojim postupcima utječe na svijet oko sebe i da njezina motivacija uzrokuje da su stvari u svijetu takve kakve jesu. Drugo, spomenuta osoba prihvaća da iz njezinih postupaka proizlaze *reaktivni stavovi* (engl. *reactive attitudes*) drugih ljudi.²⁷ Navedeni termin prvi uvodi Peter Strawson u svom eseju *Freedom and Resentment* kako bi označio čitav niz jedinstvenih stavova i emocija koje ljudi imaju pri procjeni moralne odgovornosti pojedinoga djelatnika, kao što su zahvalnost, ogorčenje, bijes, ljubav, poštovanje, praštanje itd.²⁸ Primjerice majka će vjerojatno pohvaliti i nagraditi dijete koje uči za test u školi, ali će ga pokuditi i kazniti ako ono iz čista mira uzme čašu i razbije ju. Reaktivni stavovi sastavni su dio međuljudskih odnosa i razlikuju ljude od pukih stvari koje samo upotrebljavamo ili iskorištavamo i prema kojima nemamo takav odnos. Treće, percepcija koju osoba ima o sebi kao moralnom djelatniku, odnosno subjektu reaktivnih stavova mora se na adekvatan način temeljiti na dokaznoj

²⁵ J. M. FISCHER, M. RAVIZZA, *Responsibility and Control: A Theory of Moral Responsibility*, 243–244.

²⁶ *Isto*, 210–211.

²⁷ *Isto*, 211.

²⁸ P. STRAWSON, *Freedom and Resentment*, u: *Proceedings of British Academy* 48(1962.), 187–211.

građi.²⁹ Drugim riječima, djeca i odrasli oslanjaju se na reaktivne stavove kao na dokaznu građu koja ih upozorava na to je li njihovo ponašanje moralno prihvatljivo, odnosno jesu li oni moralno dobre ili loše osobe. Primjerice dijete će na temelju toga kako okolina reagira na njegovo ponašanje steći uvid o tome koje se ponašanje smatra moralno prihvatljivim, a koje ne, odnosno stvorit će tijekom vremena odgovarajuću sliku o sebi kao moralnom djelatniku. Recimo, ako dijete kontinuirano udara drugu djecu u školi i okolina ga zbog toga prekorava, ono će uvidjeti da je to ponašanje moralno nepoželjno i imat će negativnu moralnu percepciju samoga sebe.

Međutim treba objasniti za što točno osoba koja je moralni djelatnik preuzima odgovornost. Fischer i Ravizza tvrde da ne preuzimamo odgovornost za sve radnje, bez obzira na to koji je njihov izvor, nego za radnje koje potječu od posebne vrste mehanizma, kao što je primjerice praktični razum i »nereflektivni mehanizam«.³⁰ Praktični je razum sposobnost odlučivanja što učiniti u određenoj situaciji.³¹ Primjerice, ako želimo pojesti sendvič i ustanovimo da nemamo kruh koji nam je potreban, počet ćemo razmišljati o mogućim načinima da osiguramo potrebnu količinu kruha, recimo da odemo u trgovinu ili da ga sami ispečemo. Nakon kraćega promišljanja zaključimo da je isplativije otići u trgovinu jer ćemo tako potrošiti manje vremena. S druge strane tzv. nereflektivno ponašanje uključuje radnje koje nisu rezultat promišljanja, nego navike, instinkata ili karaktera. Isto tako nije važno da osoba zna sve o mehanizmu koji je odgovoran za neku radnju – primjerice nije važno da poznamo cjelokupnu neuralnu aktivnost, ali preuzimamo odgovornost za cjelokupno ponašanje koje proizlazi iz toga mehanizma.³² Na prvi pogled može se učiniti da je takvo gledište protuintuitivno. Zašto bismo odgovarali za posljedice nečega o čemu ne znamo ništa ili znamo jako malo? Međutim to što ne znamo sve neuralne ili psihičke procese koji stoje iza nekoga našega postupka, ne znači da nismo odgovorni za njega. Poznavanje složenih neuralnih procesa iza neke odluke ili postupka nije relevantno za poduzimanje radnje, pa shodno tomu nije relevantno ni za procjenu odgovornosti.

Da bi objasnili tu komponentu svoje teorije, Fischer i Ravizza navode nekoliko primjera manipulacije.³³ Zamislimo situaciju u kojoj znanstvenici tajno ugrade uređaj u mozak djevojke po imenu Judith koji u njoj uzrokuje doslovno neodoljiv poriv da šakom udara svoju prijateljicu Jane. Evidentno je da Judith ne preuzima odgovornost za svoje ponašanje zato što mehanizmom od kojega potječe ta radnja manipuliraju znanstvenici. Naravno, Judith preuzima odgovornost za sve radnje koje ne potječu od toga mehanizma. Ona bi preuzela odgovornost i za udaranje svoje prijateljice kada bi postala svjesna manipulacije jer joj svijest o tome da je riječ o manipulaciji omogućuje promišljanje o svom porivu i otvara joj mogućnost da nakon promišljanja odbaci svoj poriv ili da ga zadrži.

²⁹ J. M. FISCHER, M. RAVIZZA, *Responsibility and Control: A Theory of Moral Responsibility*, 213.

³⁰ Isto, 215.

³¹ R. J. WALLACE, Practical Reason, u: E. N. ZALTA (ur.), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, 2020. Dostupno na: <https://plato.stanford.edu/entries/practical-reason/#Bib> (14. 3. 2023.).

³² J. M. FISCHER, M. RAVIZZA, *Responsibility and Control: A Theory of Moral Responsibility*, 216.

³³ Isto, 235.

Tu ideju možemo usporediti sa slučajem psihičkoga poremećaja. U trenutku kada osoba postane svjesna da ima psihički poremećaj, ona dolazi u poziciju da preuzme odgovornost za sve svoje postupke, bez obzira na to jesu li nastali pod utjecajem psihičkoga poremećaja ili nisu. Oni postaju njezina odgovornost upravo zbog toga što u trenutku shvaćanja da ima psihički poremećaj dobiva mogućnost izbora da na primjer traži stručnu pomoć. Činjenica da je osoba svjesna svoga psihičkoga poremećaja pokazuje da je mehanizam od kojega potječu radnje uzrokovane tim poremećajem upravo mehanizam te osobe.

Fischer i Ravizza također napominju da je moralna odgovornost povijesni fenomen.³⁴ To znači da pri procjeni moralne odgovornosti za neki postupak moramo uzeti u obzir i radnje koje su prethodile tomu postupku čiju moralnost procjenjujemo ili, preciznije rečeno, moramo promatrati povijest relevantnoga mehanizma koji je doveo do radnje čiju moralnost procjenjujemo. Primjerice potpuno pijan vozač koji udari dijete na cesti snosi moralnu odgovornost za nesreću ako se ustanova da se netom prije nesreće svojevoljno napio, za razliku od vozača kojem je netom prije nesreće netko podvalio opojnu drogu. Obojica u trenutku nesreće nisu imala usmjeravačku kontrolu, ali vozač je u prvom slučaju odgovoran jer je mogao očekivati da će njegovo svjesno opijanje dovesti do tragičnoga ishoda, dok vozač u drugom slučaju ne preuzima odgovornost za nesreću jer je bio pod utjecajem droge koju mu je netko podvalio.

Naravno, odgovor na pitanje je li osoba s psihičkim poremećajem moralno odgovorna ovisi i o tome je li njezin mehanizam umjereno osjetljiv na razloge, stoga će navedeni pojam biti detaljnije razrađen u idućem dijelu rada.

4. 2. Osjetljivost na razloge

Da bismo mogli razumjeti tu komponentu teorije, prvo je potrebno uzeti u obzir da se osjetljivost na razloge sastoji od dviju komponenti: prijemčivosti³⁵ na razloge i reaktivnosti na razloge. Prijemčivost na razloge podrazumijeva sposobnost prepoznavanja razloga, a reaktivnost je sposobnost »prenošenja razloga u odluke, a onda i u ponašanje koje slijedi«.³⁶ Te pojmove možemo razjasniti sljedećim primjerom: da bi neka osoba prestala pušiti, ona mora u prvom redu imati dispoziciju za prepoznavanje razloga za prestanak pušenja, potom aktualno prepoznati taj razlog (prijemčivost na razloge) i odlučiti prestati pušiti te se ponašati u skladu s tim (reaktivnost na razloge). Prijemčivost na razloge i reaktivnost na razloge zajedno čine ono što Fischer i Ravizza nazivaju »umjerena osjetljivost na razloge«.³⁷

³⁴ Isto, 195.

³⁵ Engl. *receptivity to reasons*, što bi se moglo prevesti kao 'osjetljivost na razloge', no budući da se tako prevodi izraz *reason-responsiveness*, upotrijebljen je izraz 'prijemčivost'.

³⁶ Isto, 69.

³⁷ Isto.

Fischer i Ravizza tvrde da su prijemчивost i reaktivnost asimetrične. Dok je slaba reaktivnost s jedne strane dovoljna, s druge strane potreban je mnogo veći stupanj prijemчивosti na razloge da bi mehanizam bio umjereno osjetljiv na razloge. Zamislimo situaciju u kojoj čovjek imena Brown uzima drogu imena *plezu* koja uzrokuje takvu euforiju zbog koje pojedinac koji je uzima nije sposoban satima raditi ništa drugo doli uživati i odmarati se na sofi.³⁸ Spomenuta droga ne uzrokuje ovisnost u smislu neodoljivoga poriva za konzumacijom. Iako je svjestan negativnih učinaka droge *plezu*, Brown je svejedno uzima, osim u slučaju kada bi znao da će iduća konzumacija uzrokovati smrt. Brownov mehanizam odlučivanja slabo je reaktivan na razloge, ali činjenica da postoji barem jedan slučaj u kojem Brown ne bi uzeo *plezu* pokazuje da Brown posjeduje usmjeravačku kontrolu. To što Brown može reagirati na neki mogući razlog da ne uzme *plezu*, implicira da je sposoban reagirati na sve takve razloge.³⁹ Slaba reaktivnost na razloge dovoljna je reaktivnost za moralnu odgovornost.

Međutim, kao što je već navedeno, slaba prijemчивost nije dovoljna. Da bi to pokazali, Fischer i Ravizza navode preoblikovanu inačicu gornjega primjera.⁴⁰ Zamislimo da Brown ne bi uzeo *plezu* samo u slučaju kada bi njezina cijena iznosila 1000 dolara, ali bi je uzeo u svim ostalim slučajevima, dakle i onda kad bi cijena iznosila mnogo više od 1000 dolara, ili kada bismo naveli bilo koji razlog druge vrste. U takvoj situaciji najvjerojatnije bismo rekli da Brown ne zadovoljava minimalne standarde racionalnosti i da stoga ne može biti moralno odgovoran. Nasuprot tomu, potrebno je da mehanizam od kojega potječe radnja bude »barem redovito prijemчив na razloge«, odnosno da mora »pokazivati određenu vrstu obrasca prepoznavanja razloga«.⁴¹ Dakle, redovita prijemчивost na razloge podrazumijeva »razumljiv obrazac (aktualne i hipotetske) prijemчивosti na razloge«.⁴² Drugim riječima, osoba mora uviđati kako su razlozi međusobno povezani i u kakvom su međusobnom logičkom odnosu. Redovita prijemчивost osobe na razloge utemeljena je na subjektivnim svojstvima osoba kao što su vrijednosti, preferencije i vjerovanja, ali je isto tako »minimalno utemeljena u stvarnosti«.⁴³ Treba napomenuti da redovitost prijemчивosti na razloge ne treba biti apsolutna, nego je stvar prosudbe. Važno je da mehanizam posjeduje neki odgovarajući stupanj redovitosti; apsolutna redovitost nije moguća zato što ponekad svi griješimo. Jednako tako treba napomenuti da i visoko inteligentne životinje, djeca i psihopati posjeduju prijemчивost na razloge, ali ti razlozi najčešće nisu moralne prirode, pa bi bilo točnije reći da moralni djelatnik mora biti »redovito prijemчив na razloge, od kojih su barem neki moralne prirode«.⁴⁴

³⁸ *Isto*.

³⁹ *Isto*, 70.

⁴⁰ *Isto*.

⁴¹ *Isto*, 71.

⁴² *Isto*.

⁴³ *Isto*.

⁴⁴ *Isto*, 73.; za raspravu o odgovornosti psihopata vidi npr. M. JURJAKO, L. MALATESTI, I. BRAZIL, The societal response to psychopathy in the community, u: *International journal of offender therapy and comparative criminology* 66(2022.)15, 1523–1549.

Da sažmemo, Fischer i Ravizza smatraju da je za moralnu odgovornost potrebno da mehanizam odlučivanja osobe bude njezin vlastiti mehanizam i da bude umjereno osjetljiv na razloge. Prvi uvjet uključuje to da je osoba svjesna sebe kao moralnoga subjekta čije je ponašanje podložno odgovarajućim reaktivnim stavovima, o čemu navedena osoba posjeduje odgovarajuću dokaznu građu. Drugi uvjet podrazumijeva da je mehanizam redovito prijemčiv na razloge, uključujući one moralne prirode, pri čemu se podrazumijeva da je mehanizam barem minimalno reaktivan na razloge.

U idućem ćemo dijelu primijeniti teoriju moralne odgovornosti koju nude Fischer i Ravizza na Billov slučaj kako bismo procijenili njegovu moralnu odgovornost.

5. Procjena moralne odgovornosti u konkretnom slučaju

Kako bismo razmotrili je li Bill moralno odgovoran za napad na susjeda, potrebno je prvo specificirati relevantni mehanizam na temelju kojega je djelovao. Može se reći da su tri psihološke sposobnosti čiju smo funkcionalnost ranije analizirali upravo taj mehanizam. Riječ je o sposobnosti poimanja sebe i svijeta, sposobnosti odgovornosti za sebe i sposobnosti prepoznavanja prilika. U nastavku ćemo se baviti pitanjem zadovoljava li Bill uvjete za moralnu odgovornost.

Na prvi pogled čini se da je riječ o Billovu vlastitom mehanizmu. Bill je u trenutku napada bio svjestan toga da njegove radnje imaju utjecaj na svijet i da potječu od njegove intrinzične motivacije kao uzroka. S obzirom na činjenicu da je bio djelomično svjestan toga da njegove radnje mogu dovesti do negativnih posljedica, čini se da je Bill bio svjestan i toga da je njegov postupak podložan odgovarajućim reaktivnim stavovima. Stoga imamo razloga smatrati da taj postupak zadovoljava i treći uvjet – da se njegova percepcija sebe kao moralnoga djelatnika temelji na adekvatnoj dokaznoj građi, primjerice na društvenoj praksi kažnjavanja takvoga ponašanja ili na odgoju u djetinjstvu.

Međutim mnogo je teže pokazati da je Billov djelatno relevantni mehanizam u trenutku napada bio umjereno osjetljiv na razloge. Umjerenu osjetljivost čine redovita prijemčivost na razloge i minimalna reaktivnost na razloge. Čini se da Billov mehanizam u trenutku napada nije prepoznao mnogobrojne razloge protiv djela koje je počinio i njihove međusobne odnose, o čemu smo govorili ranije.

No to još uvijek ne znači da Bill ne podliježe moralnoj odgovornosti. Prisjetimo se da Fischer i Ravizza zagovaraju gledište prema kojemu je moralna odgovornost povijesni fenomen. To znači da u Billovu slučaju trebamo tražiti trenutak u prošlosti u kojem je Billov djelatno relevantni mehanizam za napad na susjeda bio prijemčiv i reaktivan na razloge, pod uvjetom da takav trenutak postoji. Prisjetimo se, djelatno relevantni mehanizam za napad na susjeda jesu tri osnovne psihološke sposobnosti. Dakle, potrebno je analizirati povijest njihove funkcionalnosti. Bill je otpušten iz bolnice bez ikakvih zabilježenih halucinacija i priviđenja. S obzirom na tu činjenicu logično je zaključiti da su njegove psihičke sposobnosti bile u visokom stupnju, ako

ne i potpuno funkcionalne, sve do trenutka kada su se halucinacije i priviđenja ponovno javili. Nakon što je otpušten iz bolnice, uzimao je lijekove dva tjedna, potom je to prestao činiti, a počeo je konzumirati kanabis i igrati igrice na igraćoj konzoli. Otprilike istodobno s prestankom uzimanja terapije javile su se i halucinacije, pa je logično zaključiti da su se iste vjerojatno ponovno pojavile kao posljedica prestanka uzimanja terapije i konzumiranja kanabisa.

Ključno je dakle to da je Bill prestao uzimati terapiju u trenutku kada nije imao nikakve psihotične simptome, odnosno kada su mu osnovne psihičke sposobnosti bile većim dijelom ili čak u potpunosti funkcionalne, i da su se ti simptomi ponovo pojavili nakon što je prestao uzimati lijekove. Upravo su te halucinacije i priviđenja bile Billov razlog za provalu i napad na susjeda. Iz navedenoga se može zaključiti da Bill snosi velik dio odgovornosti za navedeni događaj jer se vrlo vjerojatno ništa od toga ne bi dogodilo da je uzimao propisanu terapiju. Jednako tako, ako je istinito da mu terapija nije odgovarala, imao je mogućnost izvijestiti svoj liječnički tim o tome. Čini se da Bill nema opravdani razlog za prestanak uzimanja terapije, a upravo je to bio okidač kasnijih događaja. S obzirom na to da su se halucinacije i priviđenja javili tek nakon što je prestao uzimati terapiju, moglo bi se argumentirati da njegova bolest ne može poslužiti kao izgovor za napad na susjeda i nesuradnju s liječničkim timom. Iz navedenoga proizlazi i neuvjerljivost Billova argumenta da mu terapija nije odgovarala. Sve nam to daje razloga smatrati da je Bill ipak mogao pojmiti koje bi negativne posljedice mogle proizići po njega samoga i druge ljude zbog neuzimanja lijekova i konzumiranja kanabisa. U tome leži Billova moralna odgovornost.

Međutim, ako je Bill i mogao pojmiti posljedice neuzimanja lijekova, postavlja se pitanje je li mogao racionalno i moralno odgovorno pristupiti kada je u pitanju detektiranje problema da mu terapija ne odgovara. Odgovor na to pitanje ovisi o stupnju bolesti i utjecaju lijekova na (ponovno) pojavljivanje simptoma. Povrh toga, postavlja se i pitanje odgovornosti sustava, odnosno liječničkoga tima koji je otpustio Billa iz bolnice iako je mogućnost predviđanja tijeka bolesti mala. Spomenuta pitanja ostaju otvorena uzimajući u obzir činjenicu da o pitanju utjecaja bolesti na sposobnosti moralnoga rasuđivanja još uvijek ne znamo dovoljno iz perspektive medicine i neuroznanosti.

No pitanje o Billovoj moralnoj odgovornosti u kontekstu ovoga rada mnogo je manje važno u odnosu na pitanje teorijskoga okvira na koji bismo se općenito trebali osloniti kako bismo procijenili moralnu odgovornost osobe s psihičkim poremećajem. Pozitivna strana teorije psihičkoga poremećaja koju nudi Graham i teorije moralne odgovornosti Fischera i Ravizze jest to što u središte pozornosti stavljaju različite aspekte procjene moralne odgovornosti osoba s psihičkim poremećajima o kojima se može i treba raspravljati i koji su najčešće zanemareni. Pritom je važno naglasiti da je svakomu slučaju procjene moralne odgovornosti osoba s psihičkim poremećajima nužno pristupiti individualno, promatrajući osobu kao cjelinu i njezino funkcioniranje u okruženju u kojem se nalazi. S obzirom na to da moralna

odgovornost osobe ovisi o mnogobrojnim čimbenicima i da među ljudima postoje brojne individualne razlike, nemoguće je izvesti opći zaključak o odgovornosti osoba s psihičkim poremećajima.

Zaključak

U ovom smo radu nastojali ponuditi teorijski okvir za procjenu moralne odgovornosti osoba s psihičkim poremećajima. Kao studija slučaja korišten je primjer osobe koja pati od shizofrenije te tijekom psihotične epizode nasilno napada svoga susjeda. Kako bi se raspravio taj slučaj, izložena je teorija psihičkoga poremećaja Georgea Grahama koji definira psihički poremećaj kao oštećenje osjetljivosti na razloge, odnosno kao oštećenje osnovnih psiholoških sposobnosti. Nakon toga izložena je teorija moralne odgovornosti Johna Martina Fischera i Marka Ravizze koji tvrde da je osoba moralno odgovorna ako je mehanizam koji dovodi do ponašanja neke osobe njezin mehanizam i ako je navedeni mehanizam osjetljiv na razloge. Cilj je bio primijeniti spomenute teorije na primjer koji je korišten kao studija slučaja. Zaključak rada jest da teorija psihičkoga poremećaja koju zastupa Graham i teorija moralne odgovornosti Fischera i Ravizze predstavljaju adekvatan i plodan okvir za procjenu moralne odgovornosti osoba s psihičkim poremećajima.